

Příprava a vyjednávání transformačních smluv pro přechod na Open Access

Zpráva za rok 2021

Národní technická knihovna

DOI® <https://doi.org/10.48813/01vy-sw14>

 Jiří Jirát, Martin Svoboda

Praha, leden 2021

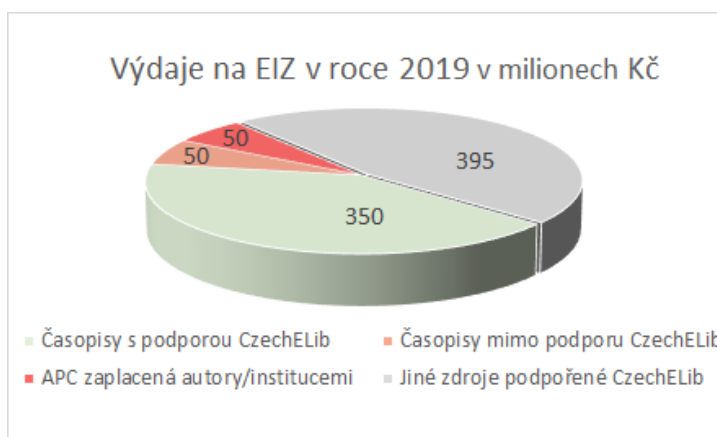

Užití tohoto díla se řídí mezinárodní licencí [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/), která umožňuje dílo kopírovat a šířit pouze v nezměněné podobě a pro nekomerční účely, za podmínky řádného uvedení původních autorů a zdroje.

Dokument byl vytvořen v rámci projektu Národní centrum pro informační podporu výzkumu, vývoje a inovací, který je realizován za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Přidělený identifikační kód je MS2101.

Úvod

Ceny vědeckých periodik, kde jsou publikovány výsledky výzkumu, celosvětově setrvale exponenciálně rostou, stejně tak rostou počty publikací¹. Přitom nezbytným předpokladem kvalitního výzkumu je snadná dostupnost širokého portfolia tzv. elektronických informačních zdrojů (EIZ). Náklady na zdroje tvoří nemalé procento z celkových nákladů na výzkum; v ČR v roce 2019 to byla téměř miliarda Kč². Na mezinárodní úrovni význam volné dostupnosti výsledků výzkumu pro rozvoj poznání i technologií zejména v (tehdejším označením) třetím světě přinesla v roce 2002 Budapest Open Access Initiative. Že volná

dostupnost výstupů výzkumu přinese nejen pokrok vědy a vzdělávání, ale i ekonomický prospěch celé společnosti, konstatovala s důkladnou analýzou britské scény v roce 2012 zpráva³ objednaná ministrem pro university a vědu u pracovní skupiny vedené Dame Janet Finch. Ministerstvo poté vyhlásilo ambiciózní cíl dosáhnout, aby výsledky veškerého výzkumu podpořeného z veřejných prostředků (v UK 55 %) byly v roce 2014 volně dostupné. A to i s vědomím, že po přechodnou dobu se mohou náklady na publikování i citelně zvýšit, což vyvolalo obavy z až dramatického vývoje. Studie Max Planck Digital Library⁴ v roce 2015 však ujistila, že přechod od modelu předplatného na model platby za publikování nemá (ani celosvětově) překážky na straně ekonomické, ale v logistice a v neochotě ke změně. V roce

Insight 2

There is currently already enough money in the system. A large-scale transformation from subscription to open access publishing is possible without added expense.

2016 pak schůzka Rady pro konkurenceschopnost Rady Evropy (za účasti ministrů Bělobrádka a Mládka) vyzvala Komisi, aby výstupy výzkumu v rámci programu Horizon 2020 byly volně dostupné, a vybídla členské státy, aby na národní úrovni usilovaly o totéž. Nástrojem pro postupnou změnu jsou tzv. transformační smlouvy, které ovšem nedokáže sjednávat samostatně každá jednotlivá instituce; v zemích velikosti České republiky (jako Dánsko, Finsko, Holandsko, Maďarsko, Norsko, Portugalsko, Švédsko, aj.) jsou aktérem dlouhodobě etablovaná národní konsorcia univerzit, některá se státní podporou různého stupně.

¹ Příčinou této kladné zpětné vazby je mechanismus hodnocení vědy, kde významným (a snadno měřitelným) kritériem jsou publikační výstupy. Až v současnosti zahájila EU debatu o zásadních změnách této praxe.

² Dibuszová, Eva, Jiráč, Jiří, Svoboda, Martin. (2020). Finanční analýza prostředků v oblasti přístupu k vědeckým informacím. doi:10.48813/9e4m-4m21

³ Finch, Dame. (2013). Accessibility, sustainability, excellence: The UK approach to Open Access. Information Services and Use. 33. 11-18. doi:10.3233/ISU-130687.

⁴ Schimmer, R., Geschuhn, K. K., & Vogler, A. (2015). Disrupting the subscription journals' business model for the necessary large-scale transformation to open access. doi:10.17617/1.3. Cite as: <http://hdl.handle.net/11858/00-001M-0000-0026-C274-7>

Transformační smlouvy

Tzv. transformační smlouvy (“transformative agreements”, dále také jen TA) je zastřešující termín pro smlouvy sjednané mezi institucemi (knihovny, národní a regionální konsorcia) a vydavateli, kde dřívější výdaje na předplatné časopisů jsou přesměrovány na podporu publikování v režimu Open Access (pro autory z institucí, které jsou součástí konsorcia).

Tyto smlouvy jsou významným posunem oproti dřívějším standardním smlouvám, které obsahovaly pouze předplatné, jelikož kombinují dva oddělené typy transakcí (platbu za předplatné - “Read” a platbu za publikování v režimu Open Access - “Publish”) do jedné centrálně vyjednané smlouvy. Mají tak současně dva cíle: a) mít přehled o celkových výdajích institucí na akademické publikování a držet tyto výdaje pod kontrolou (a ideálně hledat úspory nákladů); b) směřovat přechod akademického publikování na Open Access.

Instituce se snaží využít jako páku své aktuální výdaje na předplatné ke sjednání TA, ve kterých budou jejich dosavadní výdaje na předplatné přesměrovány na pokrytí nákladů Open Access publikování, a to ideálně pro 100 % článků produkovaných výzkumníky z těchto institucí (a přitom mít ještě přístup k placenému obsahu, který je stále ještě za tzv. “paywall”).

Volně přejato z: <https://esac-initiative.org/about/transformative-agreements/>

Celkový pohled na proces sjednávání transformačních smluv

Až teprve v r. 2017 došlo v ČR konečně po mnoha letech ke kvalitativní změně v pořizování elektronických informačních zdrojů (EIZ), a to tím, že bylo vytvořeno národní licenční centrum CzechELib. Jeho primárním úkolem bylo zavést jednotná pravidla, standardizované smlouvy v souladu se zákonem o zadávání veřejných zakázek, transparentní rozdělování podpory a zejména vyjednat pokračování smluv s několika desítkami vydavatelů nebo jejich prostředníků, a to pro více než sto českých vysokých škol a výzkumných organizací. A to vše během jediného roku, Centrum bylo ustaveno 1. ledna 2017 a 90 % smluv bylo nutno obnovit od 1. ledna 2018.

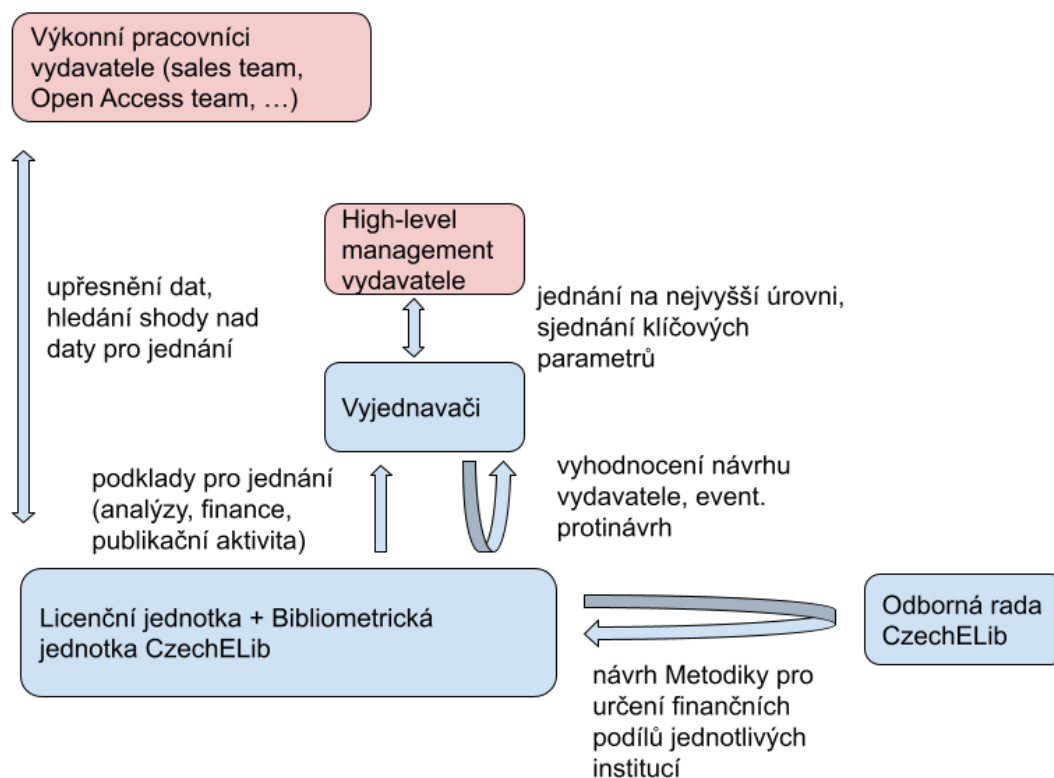
Návrh personálního uspořádání vycházel z minulých zkušeností, tj. pořizování různých EIZ v tradičním duchu (předplatné). Důraz byl kladen na kvalitní zvládnutí standardních licenčních ujednání, standardizaci procesu veřejných zakázek, nastavení smluvních a finančních toků s institucemi, centralizaci služeb typu zprostředkování dat o využitelnosti apod. Odbornost členů týmu tak měla zahrnovat hlavně znalosti EIZ, licenční, obchodní a administrativní dovednosti a znalosti.

Z výše uvedeného je zřejmé, že toto nastavení naprosto nemohlo být dostatečné pro radikální změny, které přináší přechod na Open Access publikování. Díky intenzivní mezinárodní spolupráci CzechELib se zahraničními konsorciemi (v rámci International Coalition of Library Consortia – ICOLC nebo workshopů pořádaných Max-Planck Digital Library a iniciativou OA2022 ad.) nebo díky setkáním na vysoké úrovni v rámci EUA (European University Association) se během následujících let (2018–2020) podařilo týmu CzechELib v rámci aktualizací smluv dosáhnout prvků Open Access u několika - vesměs menších - vydavatelů. Pro sjednání transformačních smluv s nejsilnějšími hráči na trhu se nicméně začala ukazovat potřeba ustavení vyjednávacího týmu z nejvyšších pater akademické obce, k tomu zároveň nutná podpora institucím ohledně workflow publikačního procesu.

Role vyjednávačů spočívá v efektivním, úderném tlumočení požadavků komunity, zároveň musí mít jasný a velmi silný mandát, aby byli dostatečnou protiváhou k zástupcům managementu vydavatele. Koncem r. 2020 tak byl **jmenován hlavní vyjednávač** pro elektronické informační zdroje. <https://tinyurl.com/msmt-vyjednavac>

Následně byli s účinností od 1. února 2021 ministrem školství, mládeže a tělovýchovy jmenováni členy vyjednávacího týmu prof. Ing. Michal Hocek, CSc. DSc., doc. RNDr. Tomáš Kostecký, CSc. a prof. RNDr. Tomáš Polívka, Ph.D.

Vyjednači však musí být na jednání kvalitně informačně připraveni a dostat pokud možno co nejucelenější údaje o výdajích konsorcia, publikační aktivitě institucí, historii smlouvy a dalším kontextu, včetně nastavení smluv a vývoje v jiných zemích. Tyto podklady jim musí zajistit CzechELib (Licenční + Bibliometrická jednotka). Obr. 1 stručně nastiňuje přípravu podkladů a zpětné vazby v celém procesu.

Obr. 1: Zjednodušené schéma procesu sjednávání tzv. transformačních smluv

Vstupní údaje a data a jejich dostupnost

Příprava analýz a dat pro vyjednače je klíčovým prvkem – vyjednávací tým musí mít představu, v jakých akceptovatelných mantinelech by se měla nabídka vydavatele pohybovat. Tyto analýzy musí kombinovat různé zdroje dat různé kvality a přesnosti a provenience (finanční data, publikační data,...). Tabulka 1 shrnuje nejpodstatnější data použitá v různých typech analýz.

Klíčové informace potřebné pro efektivní jednání na národní úrovni tak musí zahrnovat nejen údaje o předplatném časopisů a časopiseckých kolekcí v rámci konsorcia (díky vzniku CzechELib velmi přesná evidence), ale i individuální předplatná časopisů mimo CzechELib a tzv. Article Processing Charges (APC – částka, kterou instituce uhradí pro uveřejnění článku v režimu Open Access) zaplacené institucemi. Poslední dvě zmíněné položky se zatím daří evidovat jen díky (doufejme že i do budoucna pravidelným ročním) požadavkům RWI na sběr těchto dat na samotných institucích a jejich nahlašování CzechELib/NTK. Ještě systematictější by pak bylo standardní zaznamenání údajů o APC přímo v RIV, protože na rozdíl od předplatného časopisů je dynamika ve výdajích APC značná (směrem nahoru).

Tabulka 1: Přehled hlavních zdrojů dat pro přípravu podkladů pro vyjednávače transformačních smluv

Typ údaje	Zdroj surových dat	Tvůrce surových dat	Zpracování		
			Licenční jednotka CzechELib	Biblio-metrická jednotka CzechELib	Potřebné úkony
Předplatná časopisů/ kolekcí v rámci CzechELib	Licenční smlouvy CzechELib	CzechELib	ANO	-	Identifikace/ unifikace, přiřazení vydavateli, přepoččet na jednotnou měnu
Předplatná časopisů mimo CzechELib	Sběr údajů o APC a předplatném mimo CzechELib	Členské instituce na výzvu Úřadu vlády			
APC placená individuálně institucemi				ANO	Identifikace publikací (je-li možné) a výše platby, unifikace měny, kontroly, ...
Nastavení smluv u jiných konsorcií	ESAC Transformati ve agreement registry / ICOLC	Jiná konsorcia		-	Analýza strukturovaných údajů i plných textů licenčních smluv jiných konsorcií
Počty publikací u daného vydavatele pro jednotlivé instituce (podle korespondujícího autora)	Raw XML Web of Science data	Clarivate Analytics (nákup pro potřeby CzechELib)		-	ANO
	RIV	Laskavě poskytnuto Úřadem vlády			
	Data z	Vydavatelé			Srovnání s interní

	produkčního systému				analýzou - v rámci možností podle (ne)kvality dat
--	---------------------	--	--	--	---

Transformační smlouvy existující již v r. 2021

Již před ustavením nejvyššího vyjednávacího týmu se CzechELib podařilo dosáhnout úspěchů ve vyjednání transformačních smluv (ale s různým rozsahem transformace!) u některých vydavatelů:

- Taylor and Francis
- IEEE
- Karger
- Emerald
- Cambridge University Press
- Lippincott Williams & Wilkins
- Walter de Gruyter

Tyto smlouvy posloužily zejména jako pilotní testy, na nichž CzechELib zjišťoval, jaké změny a úpravy v nastavení procesů a smluv je potřeba provést a jaká nová úskalí v sobě obsahuje zavádění nového typu služeb (nejen přístup k předplatnému, ale i služba publikování). Všechny EIZ pořizované skrze CzechELib jsou prostřednictvím jednotných licenčních smluv (jen u části v menší míře individualizovaných) zajištěny do konce r. 2022, logicky se tak nabízí možnost vyjednávání smluv transformačních s dalšími vydavateli s plněním od r. 2023.

Příprava na transformační smlouvy 2023+ a dále

Vzhledem k enormně vysokému počtu vydavatelů, u kterých autoři z ČR publikují (přes 1 500), k řádovým rozdílům v počtu publikací u těchto vydavatelů (jednotky až vyšší stovky ročně, u největších přes tisíc) a také k diametrálně odlišné prestiži využívaného portfolia časopisů (od nejprestižnějších oborových i multioborových časopisů až po časopisy z opačné části spektra), je složitá otázka, se kterými vydavateli začít se sjednáváním TA.

Na základě zvážení kritérií kvantitativních i kvalitativních jsou vedena jednání (nebo připravovány podklady pro ně) u vybraných vydavatelů, u nichž je signifikantní jak kvantita, tak kvalita.

Na začátku r. 2022 je ve stadiu tržních konzultací cca 14 transformačních smluv, z toho polovina je pokračování již několik let platných smluv a zbylé jsou nově sjednávány na období 2023 a dále. Tyto nově sjednávány zahrnují i největší a nejprestižnější vydavatele, jako např. Wiley, Springer, American Chemical Society a Royal Society of Chemistry, nebo American Institute of Physics.

Závěr a výhled

CzechELib aktuálně pracuje na podkladech pro systematictější rozhodování ohledně výběru vydavatelů pro modely Read & Publish, tak aby v následujícím období bylo možné prioritizovat vyjednávání smluv podle více kritérií.